

MÜNEVVER VE ENTELLEKTÜEL İKİLEMİNDE TÜRK AYDINI

YRD. DOÇ. DR. FATMA YURTTAŞ ÖZCAN*

GİRİŞ

Münevver, entelektüel ve aydın gibi kavramların aynı anlama gelip gelmediği farklı anlamlar içerip içermediği konusu önemli tartışmalardan biridir. Çünkü bu kavramlar çoğu zaman birbirinin yerine kullanılmaktadır.

Türkiye’de siyasal, ekonomik ve toplumsal olaylara bakış açıları birbirinden farklı olan okumuş yazmış kesimler, kendilerini birbirlerinden ayırmak için entelektüel, münevver ya da aydın kavramlarını bilinçli olarak farklı şekillerde tanımlamakta ve kullanmaktadırlar. Bu tanımları yapan kişiler aynı zamanda tanımlamaya çalıştıkları nadide türün üyeleri olduklarından önerdikleri her tanım da kendi kimliklerinin sınırını çizmeye yönelik bir girişimdir. Bauman’ın ifadesiyle “...sınır, alanı ikiye ayırır: burası ile orası, içerisi ve dışı, biz ve onlar. Sonuç olarak her kendini tanımlamanın sınırın bir yanında bulunup, öte yanında bulunmayan ayırt edici bir özelliğın vurgulandığı bir karşıtlığın dile getirilmesi olduğu belirtilmelidir” (2003: 15). Türkiye’de entelektüel, münevver, aydın kavramlarının kullanımlarına bakıldığında böyle bir karşıtlığın izlerini görmek mümkündür.

Bu çalışma ile amaçlanan münevver, entelektüel ve aydın tanımlamaları çerçevesinde Türk aydınına tanımlamaya çalışmaktır.

Kavramsal Çerçeve: Aydın Tanımları ve İkame Kavramlar

Münevver, entelektüel ve aydın gibi kavramların aynı anlama gelip gelmediği farklı anlamlar içerip içermediği konusu önemli tartışmalardan biridir. Çünkü bu kavramlar çoğu zaman birbirinin yerine kullanılmaktadır.

* Sakarya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi.

Bu kavramların literatürde birbirlerinin yerine kullanıldığı ve karmaşanın buradan kaynaklandığı Türkçe sözlüklere bakıldığında da görülmektedir. Münevver, aydın ve entelektüel sözcüklerinin nasıl ve ne anlamda kullanıldığını anlamak için sözlük taraması yapmak yeterlidir. Sözlüklerde Münevver, *parlatılmış, tenvir olunmuş, ziyadar, ruşen, dirahşan* (Sami 2004: 1422; Birinci, 2005: 332), *tahsil, bilgi ve görgü sahibi olan, fikri meselelerle uğraşan kültürlü (kimse) aydın* (Ayverdi 2005b: 2214; Toparlı 2005: 1436) olarak tanımlanmaktadır. Aydın ise, *kültürlü, tahsilli, bilgili ve ileri görüşlü (kimse), münevver* (Ayverdi 2005a: 227; Toparlı 2005: 157) olarak tanımlanmaktadır. Entelektüel kelimesinin *fikir adamı, akıllı, zeki, fikir işlerini anlayan* (Alp ve Alp 1958: 321) *kültürlü kimse, aydın, münevver* (Ayverdi 2005a: 861) anlamına geldiği belirtilmektedir.

Görüldüğü üzere sözlüklerde de münevver, aydın ve entelektüel kelimeleri birbirinin aynı anlamları taşıyor gibi gösterilmiştir. Tanımlamalardan da anlaşıldığı üzere bütün kavramlar “kültürlü, tahsilli, bilgili ve ileri görüşlü kimseler” olarak ortak bir noktada birleştirilmektedir. Bu kavramlar, tarihi sıralama itibarıyla de farklılık arz etmektedirler.

Latince kökenli bir kelime olan “entelektüel”, daha çok Batı dillerinde kullanılmıştır. Bu sözcük, 20. yüzyılın ilk yıllarında ve Aydınlanma çağı boyunca bilginin üretilip yayılmasıyla bağlantılandırılmış olan toplumsal merkeziliği ve küresel kaygıları yeniden yakalamak ve bir kez daha vurgulamak amacıyla türetilmiştir. Sözcük, romancıları, şairleri, sanatçıları, gazetecileri, bilim adamlarını ve toplumca bilinen başka kişilerin oluşturduğu karışık bir topluluğu ifade etmek için kullanılmaktaydı. Bu karışık topluluk ulusun zihnini etkileyip politik liderlerinin hareketlerine biçim vermek suretiyle siyasal sürece doğrudan müdahale etmeyi ahlaki sorumlulukları ve kolektif hakları olarak görmekteydi (Bauman 2003: 7).

Kimlerin entelektüel olarak nitelendirilebileceği sorusuna Aron, entelektüel, yazar veya sanatkârsa fikir adamı; âlim veya mühendis ise, ilim adamıdır. Entelektüel, insana ve akla inanır (1979: 264) ifadesini kullanarak cevap vermektedir. Kısacası entelektüel aklıyla bilgisiyle geçinen kişidir.

Benda ise entelektüelin “dünya ile aşkın tarzda konuşan herkes” (2006: 90) olduğunu ifade etmektedir. Ya da entelektüel kendi mesleği veya sanat türü ile ilgili uğraşının üzerine çıkan ve içinde yaşadığı zamanın –hakikat, yargı ve beğeni gibi- küresel konularıyla ilgilenen kişilerdir (Bauman 2003: 8). Bunu yapmak için de ne belirli bir şeyin özel bilgisine ve zekâya ne de özgün bir düşünür ya da bir akademisyen olmaya ihtiyaç yoktur. Yüksek tahsil gören herkesi entelektüel olarak nitelendiremeyiz. Ancak bu tip bir öğrenim gören herkes potansiyel olarak bir entelektüeldir (Schumpeter 1966: 190-191).

Bu nedenle bu sınıfın sadece gazeteciler, öğretmenler, bakanlar, yayıncılar, radyo

Görüldüğü üzere sözlüklerde de münevver, aydın ve entelektüel kelimeleri birbirinin aynı anlamları taşıyor gibi gösterilmiştir. Tanımlamalardan da anlaşıldığı üzere bütün kavramlar “kültürlü, tahsilli, bilgili ve ileri görüşlü kimseler” olarak ortak bir noktada birleştirilmektedir.

yorumcuları, roman yazarları ve sanatçılardan oluşmadığı, bunların tümünün kendi alanlarında uzman olsalar da genelde amatör oldukları söylenebilir. Çünkü bu sınıfı oluşturan kişilerin belirleyici özelliği kendi alanları dışındaki yeni fikirlerin taşıyıcıları olmalarıdır. Dolayısıyla sadece sosyal bilimlerle uğraşanlar değil, bilim adamları, doktorlar gibi birçok meslek insanı ve teknisyeni de bu grubun içine dâhildir. Bugünün sıradan insanı ancak bu sınıf aracılığıyla yeni fikirler hakkında bilgi sahibi olabilir (Hayek 2004/2005: 244-245).

Entelektüeller, köylüler veya işçiler gibi tek bir sosyal sınıf meydana getirmezler. Entelektüeller toplumun her köşesinden çıkar ve kendi sınıflarının dışındakilerin düşüncelerini savunmak için çabalarlar. Bu durumda da entelektüeller, genellikle belli sosyal sınıflara katılmaktadırlar (Schumpeter 1966: 190-191). Gerçekten de toplumu oluşturan ve birçok açıdan farklılıklar gösteren, akademik meslek kuruluşları, bürokratlar, mimar ve mühendisler, avukatlar, gazeteciler, yazarlar, tiyatrocular ve sanatçılar gibi kesimler aynı başlık altında yan yana sıralanmış gözükmektedir.

Dahrendorf ise, entelektüelin muhalif kişiliğine vurgu yapmaktadır. Ona göre *“modern toplumun saray soytarısı olarak, her entelektüel görünen her şeyden şüphe etme, kayıtsız ve mutlak olan otoriteyi biraz sarsma ve kimsenin cesaret edemediği soruları sorma görevini üstlenir”* (2005: 90). Bu çerçevede entelektüelin,

**Entelektüeller,
köylüler veya
işçiler gibi
tek bir sosyal
sınıf meydana
getirmezler.
Entelektüeller
toplumun her
köşesinden
çıkart ve kendi
sınıflarının
dışındakilerin
düşüncelerini
savunmak için
çabalarlar.**

bilen, bilmesinin bilincinde olan, öğreten, her daim öğrenme tutkusuna sahip araştırmacı, sorgularken sorgulatan, bildiklerinden sorumlu, dolayısıyla her daim huzursuz, sorun sahibi bir sorumlu ve muhalif kişilik olduğu söylenebilir (Taşçier, 2006: 35). Shayegan da entelektüelin toplumun mutsuz bilincini temsil ettiğini, epistemolojik statüsü eleştiri olup ayrı bir grubu oluşturduğunu ifade etmektedir. Ona göre, en çok rağbet gören entelektüeller de iktidara muhalif olup, eylemleri her şeyden önce siyasi olanlardır (2007: 134).

Entelektüelin aslında elindekiyle yetinemeyen kişi olduğunu ifade edenler de bulunmaktadır. Bu nedenle de entelektüel olma çabası içine girmiştir. O, toplumunda ve çağında yaygın “normlar” açısından, yersiz-yurtsuz, “anormal”, uyumsuz ve rahatsızdır. Zaten onu entelektüel olmaya iteleleyen de bu durumdur (Aruoba 1995: 216). Foucault da entelektüelin “sıra dışılığına” vurgu yaparak *“entelektüel, hala hakikati görmemiş olanlara, hakikati söyleyemeyenler adına, hakikati söylüyordu: entelektüel, vicdandı, bilinçti, belagâtti”* (2005: 32) demektedir.

Entelektüelleri, içinde buldukları toplumun kurucu dönüştürücü unsurları olarak tanımlayanlar da bulunmaktadır. Sartre’ye göre, entelektüeller evreni

ve doğayı açıklama misyonunu edinmiş kişiler olarak tanımlanabilir. Bu nedenle entelektüeller kendisini ilgilendirmeyen şeylere burnunu sokan ve küresel insan ve toplum kavramı adına kabullenilmiş, gerçeklerin ve bundan kaynaklanan davranışların tümünü sorgulama iddiasında olanlar olarak nitelendirilebilir (2000: 11). Bu nedenle entelektüeller,

belli bir kamu için ve o kamu adına bir mesajı, görüşü, tavrı, felsefeyi ya da kanıyı temsil etme, cisimleştirme, ifade etme yetisine sahip olan bireyler olarak nitelendirilebilir. (Said 2004: 28) Kısacası entelektüel, illa yüksek tahsil görmesi gerekmesede akıyla geçinen, muhalif olan, elindekiyle yetinmeyen ve toplumun kurucu, dönüştürücü unsuru olarak tanımlanmaktadır.

Batı'da kavramın gelişimi bu şekildeyken Türkiye'deki seyri daha farklı olmuştur. "Aydın" kelimesi Cumhuriyet sonrasında türetilmiştir. Osmanlı döneminde bu kavramın kelime karşılığı "münevver"di. Batı'daki "entelektüel" ise tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere, "akıl" ya da "zekâ" kökünden türemiştir.

Aslında kavramın Türkiye ideolojik ortamında geçirdiği bu değişikliğin, Osmanlı aydınlarının Batı'nın "Aydınlanma Çağı"na borcunu dile getirmesinden kaynaklandığı söylenebilir. Yeni oluşmaya başlayan eğitimli tabakanın böyle yeni bir ada sahip olmasının, bilginin geleneksel sahibi sınıfla; yani "ulema" ile bir farklılaşmayı belirttiği ileri sürülebilir. Bu durum toplumun da genel bir şekilde, "aydınlanmış" ve "aydınlanmamış" diye nitelenebilecek iki gruba ayrılmasına neden olmuştur (Belge 1985: 124).

Münevver ve aydın sözcükleri okumuşluğu, önyargılardan sıyrılmış eleştirel düşünceyi ve bunların yanı sıra görgü sahibi olmayı da içermektedir. Bu iki sözcük ilk bakışta, Fransızca kaynağı "Intellectuel" olan ve düşünce ve kültür ürünlerine büyük ilgi duyan, bunlardan tat alan, zihinsel yaşantısı ağır basan entelektüelden değil de, Fransızca, "éclairé" den (aydınlanmış) kaynaklanmış gibi gözükmektedir. Ayrıca Çarlık Rusya'sında öğrenim görmüş ve daha sonra Türkiye'ye gelmiş bazı yazarların kullandığı "fırka-i münevver" (aydınlar sınıfı, zümresi) söylemi, sadece bilgili ve kültürlü olmakla kalmayıp, toplumsal ve siyasal sorunlara ilgi duyan ve çözüm üretmek amacıyla etkinlik gösteren kişileri de kapsamı bakımından, Rusçada kullanılan ve 1920'li yıllarda Fransızcaya da geçmiş olan "intelligentsia" (entelijansiya) sözcüğünden aktarılmış izlenimi vermektedir (Hilav 2002: 103).

Bu çerçevede Saybaşı, kendisini Batı'nın temsilcisi olarak gören kimselere Batı kökenli bir kelime olan "entelektüel"; geleneksel değerleri temsil ettiklerini ileri sürenlere, Osmanlı kökenli bir kelime olan "münevver" ve son olarak da konuya içinde yaşadığı ülkenin insanları ve onların sorunları açısından bakan, hem Osmanlı kaynaklı düşünceye hem de Cumhuriyet düşüncesine eleştirel yaklaşan kimseleri ise "aydın" kelimesi ile tanımlamanın mümkün olduğunu düşünmektedir (1995: 157). Saybaşı'nın burada belirttiği "Osmanlı kaynaklı düşünce" cümlesinden Osmanlı aydınlanmasından ziyade Osmanlı medrese/ulema düşüncesinin anlaşılması gerektiği belirtilmelidir.

Tanzimatdönemiveonutakipedensüreçte,bizde"münevver"lerinbüyükçoğunluğu üst sınıflara mensup yönetici ve bürokrat zümrelerden, itibarlı meslek gruplarından

"Aydın" kelimesi Cumhuriyet sonrasında türetilmiştir. Osmanlı döneminde bu kavramın kelime karşılığı "münevver"di. Batı'daki "entelektüel" ise tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere, "akıl" ya da "zekâ" kökünden türemiştir.

Bizdeki münevver, Batılı entelektüelin tavrıyla yöneticinin, bürokratin, meslek sahibinin tavrı arasında sıkışıp kalmıştır. Bu nedenle Türk aydını incelenirken Batı'nın kendi dinamikleri içinden çıkan entelektüelden farklı olarak ele alınması gerekmektedir.

çıkmıştır. Kısacası münevverler, merkez çevre ilişkileri modelinden bakıldığında, çevrenin henüz siyaset ve düşünce dünyasında var olma mücadelesini vermediği dönemlerin insanı olarak görülmektedir. Dolayısıyla sıfatlandırılmaları da “İslamcı”, “Kürt”, “feminist” gibi çevresel bir aidiyete işaret etmemekte, mevcut düzeni çok fazla sarsmayacak “yeni” ya da “genç” sözcükleri kullanılarak yapılmıştır (Vergin 2006: 12). Genç Osmanlılar ve Jön (Genç) Türkler bu sınıflandırmaya örnek olarak gösterilebilir.¹

Bu durum, bizde, bir mesleği profesyonel olarak icra eden, devlet yönetiminde yer alan, “okumuş”, “bilgi sahibi”, “kültürlü” insan ile “entelektüelin” yanlış olarak özdeşleştirilmesine yol açmıştır. Gerçekte de “münevver”in entelektüel etkinlikte bulunan kişiden daha fazla “aydınlanmış” kişiyi karşılayan bir terim olması bile, bu durumun bir göstergesi olarak belirtilebilir. Bizdeki münevver, Batılı entelektüelin tavrıyla yöneticinin, bürokratin, meslek sahibinin tavrı arasında sıkışıp kalmıştır. (Özlem 1995: 208–209) Bu nedenle Türk aydını incelenirken Batı'nın kendi dinamikleri içinden çıkan entelektüelden farklı olarak ele alınması gerekmektedir.

Meriç'in ifadesiyle aydın “...yazı ve söz aracılığıyla toplumun şuurlanmasına yardım eden, yol gösteren, aydımlatan kişi” (1983: 130) olarak nitelendirilebilir.

Onların bu avangart/öncü bir kimliğe sahip olma nitelikleri onları aynı zamanda yalnız da kılmaktadır. Yani aydınlar buldukları toplum içinde yalnızdırlar ve bu yalnızlık çoğu zaman onların tercihlerinden çok itilmişliklerini resmeder. (Çağa 2005: 15)

Geleneksel topluluklarda hayatlarını “bilmeye” adayan kişilerin, edindikleri bilgileri entelektüellerden çok farklı biçimde kullandıkları söylenebilir (Mardin 1984: 9). Misyonları ise toplumsal kültürün sürdürülmesini sağlamak, toplumsal yapıyı güçlendirmek ve dinsel değerleri aktarmak olarak sıralanabilir (Erkan ve Bozgöz: 2004: 225). Bu noktadan hareketle Mardin, Türkiye'deki aydınların literati olduğunu ve bu özelliklerini geçmişten günümüze koruduklarını ileri sürmektedir (Mardin 1984: 9).

Ülgener, bu çerçevede aydını, “fikir ürünleri ve temsil ettikleri değer anlayışı ile toplumu etkilemede lider fonksiyonuna sahip (veya öyle olduklarına kendilerini ve başkalarını inandırmış) kişilerin dağınık ve gevşek gruplanması” olarak tanımlamak ve birleştirici çizgiyi ise “fikri aydın vasıfları ile çoğu zaman tenkit ve oposizyon biçiminde, ses ve söz sahibi olmayı statülerinin vazgeçilmez misyonu sayan bir grup” olarak belirtmektedir (2006: 89, 92). Türköné'ye göre de aydınlar, fikirlerini kalemiyle kâğıda döker ve bunları halka aktarır. Yani fikir yapıcı bir işleve sahiptir (1994: 149).

Entelektüelin aydından daha geniş bir anlam taşıdığını ileri sürenler bulunmaktadır. Bunun bir sebebi aydının, bir ferдин düşüncesine verilen bir sıfatken, entelektüelin bir ferдин çalışmasına verilen bir sıfat olmasıdır. Diğer bir sebep ise aydının eşanlamlısı olarak kullanılan münevverin “nur”dan geliyor olmasıdır. Nur ise akıl kategorisi düzleminde ele alınmazlığı dolayısıyla kaynaklar açısından akla indirgenemez bir içerik

kazanmaktadır. Entelektüelin nihayetinde Hristiyanlığın yol açtığı sekülerleşmenin ürünü olduğu, oysa münevverin nur ile tamamen teolojik-mistik bir düzleme kaydığı ifade edilmektedir (Çağan 2005: 11; Demiralp 2002:132). Ancak münevvere teolojik ve mistik bir düzeyden bakmak birtakım yanlış anlamaları da beraberinde getirmektedir. Çünkü münevver kelimesi, Batı'nın aydınlanma çağının Osmanlı dönemindeki yansımalarının bir ürünüdür ve bilginin geleneksel sahibi; yani "ulema" ile bir farklılaşmayı belirtmek için kullanılmaya başlanmıştır. Münevver kelimesinin ziya/nur/ışık kökünden gelmesi onun aydınlanmanın ışığından faydalanması ve ulemadan farklı olması sebebiyledir.

Entelektüel/Aydınların Sosyo-Tarihsel Tipolojileri

Aydınları sınıf orijinleri bakımından tiplere ayırmak oldukça zordur (Dereli 1974: 33). Çünkü aydınlar belirli bir sosyal sınıftan gelmemektedirler. Özellikle Türk aydınında durum daha da karmaşık bir hâl almaktadır. Çünkü ekonomik temelli sınıf ayrımı sanayi devriminin bir ürünüdür ve Türkiye'de 1950'li yıllara kadar burjuva sınıfı oluşmamıştır. 1950'li yıllarda oluşan burjuva sınıfı da hiçbir zaman Batı'daki gibi bir faaliyet gösterememiştir. Bu nedenle aydınlar sınıfsal olarak kategorileştirilemez, ancak grup olarak değerlendirilebilirler.

Entelektüel kavramı üç dönemde ve üç farklı şekilde anlaşılabilir. Bunlardan ilki, 17. yüzyılın tanımladığı bir insan tipi olarak entelektüeldir. Yani zihinsel (Intellectual) faaliyetlerden hoşlanan, her şeyden mümkün olduğu kadar haberli olmaya çalışan, kişiliğinin yanı sıra dünyaya bakış açısını genişletmeye çabalayan bir insan tipidir. İkincisi, 18. yy. aydınlanma çağının tanımladığı ve Batı toplumlarının son iki yüz yıllık kültür ve politika tarihlerinde başat olan bir insan tipi olarak entelektüeldir. Bu entelektüel tipi de Aydınlanma Çağı ile birlikte gelişmiş ve 17. yy. entelektüeline sadece kişiliğini ve dünyaya bakış açısını genişletmeye çalışan bir insan olarak bakmakla yetinmemiş, ona daha iyi bir toplum, daha iyi bir insanlık için düşünce üretme ve gerektiğinde politik eylemde bulunma misyonu da yüklemiştir. Üçüncüsü ise anlama, sorgulama ve eleştirme etkinliğini sürdüren insan tipi olarak entelektüeldir. Bu üçüncü tipin tanımının kendi içinde çeliştiği açıktır. Fakat bu tip de kültür tarihinin her döneminde vardır ve bugün de kendilerine "postmodern" denilen bir entelektüel tip içinde varlığını sürdürmektedir (Özlem 1995: 207-208).

Gramsci'ye göre entelektüeller, "Kent Tipi Entelektüeller" ve "Köy Tipi Entelektüeller" olmak üzere iki tipte kategorileştirilebilir. Kent Tipi Entelektüeller, endüstri ile birlikte gelişmiş ve onun yazgısına bağlanmışlardır. Onların görevi, ordudaki astsubayların görevine benzetilebilir. Yapım planlarının hazırlanmasında hiçbir özerk payları yoktur. İşçi sınıfını önemseyerek onunla işletme sahibi arasında ilişki kurarlar. Başlıca çalışma evrelerini denetleyerek endüstri kurumlarının koyduğu üretim planının hemen uygulanmasını sağlarlar. Genel olarak, kent entelektüelleri çok kalıplaşmışlardır. En yükselmişleri, git gide asıl endüstri kurumlarından ayırt edilmez olurlar. "Köy Tipi Entelektüeller" in çoğu ise "geleneksel" dirler; yani köy topluluklarına ve kapitalist düzenin henüz değiştirip harekete geçiremediği kentlerin (özellikle maden ocağı merkezlerinin) küçük burjuvazisine bağlıdırlar. Bu entelektüel tipi, köylü yığını ile merkez ya da bölge yönetimi (avukatlar, noterler) arasında ilişki kurar ve bu yoldan önemli bir görev yapar. Bu görev hem politik hem toplumsal bir görevdir, çünkü meslek aracılığı ile politika aracılığını birbirinden ayırmak güçtür. Köylü yığınının her organik gelişmesi, bir noktaya kadar, entelektüellerin davranışlarına bağlı ve bağımlıdır (1983: 26-27).

Gramsci'ye göre, bugüne kadar entelektüel gruplarının yetişmesindeki gerçek

oluşum değişik biçimler almıştır. Bu biçimlerin ilki, ekonomik üretim dünyasında, temel bir görevin doğuş alanında ortaya çıkan her toplumsal takımın, kendisiyle birlikte, organik olarak, bir ya da birkaç entelektüel katı yaratmasıdır.² Bu entelektüel katları, toplumsal takıma, yalnızca ekonomik alanda değil, politika ve toplum alanlarında da, türdeşlik ve görev bilinci vermektedir. Kısacası, her yeni sınıf, kendisiyle birlikte yarattığı ve gelişimi boyunca yetiştirdiği bir “organik entelektüel” grubuna sahiptir. Bu organik entelektüeller, çoğu zaman yeni sınıfın yarattığı, toplumsal tiplerin ilk çabalarını bazı yönleriyle temsil eden birer uzmanlaşmadır. İkincisi ise, bir önceki ekonomik yapıdan gelen ve onun gelişiminin yönünü temsil eden her toplumsal temel takımın tarih yüzüne çıktığı zaman, kendinden önce var olan bazı, entelektüel takımları bulmasıdır. Bunlar, toplum ve politika alanında, en karmaşık ve en köklü değişmelerin bile durduramadığı tarihsel sürekliliğin de temsilcileri olmuşlardır (Gramsci 1983: 15-17). Kısacası Gramsci, sınıfsal ilişkilerin tamamen dışında ve bağımsız kalabilmiş bir entelektüel sınıfın olduğu kanaatinde değildir.

Tarihsel serüveni içerisinde değerlendirildiğinde de Türk aydının kendine yüklediği en önemli misyonun kurtarıcılık ve toplumsal iyinin sağlanmasına çalışmak olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumda Türk aydını aydın tiyolojileri içinden Bauman'ın “yasa yapıcı entelektüel/aydın” tiyolojisi içerisinde değerlendirilebilir.

Bauman da, bilgiye ulaşma ve bilgi edinme konusunda toplumun diğer kesimlerinden daha avantajlı konumda olan ve bu nedenle toplumdaki görüş ayrılıklarını hükme bağlamayı ve toplumsal düzenin korunması ve mükemmel hâle getirilmesini kendilerine görev bilen modern dönemin ürünü olan “yasa yapıcı entelektüeller” ve en iyi toplumsal düzeni seçmek yerine özerk bağımsız katılımcılar arasında iletişimi kolaylaştırmak amacını taşıyan “yorumcu entelektüeller” olmak üzere iki ayrı aydın tiyopinden bahsetmektedir (2003: 11-12). Kısacası yasa yapıcı entelektüeller/aydınlar, toplumsal düzenin korunması ve iyileştirilmesi konusunda kendilerini yetkili görmektedirler. Tarihsel serüveni içerisinde değerlendirildiğinde de Türk aydının kendine yüklediği en önemli misyonun kurtarıcılık ve toplumsal iyinin sağlanmasına çalışmak olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumda Türk aydını aydın tiyolojileri içinden Bauman'ın “yasa yapıcı entelektüel/aydın” tiyolojisi içerisinde değerlendirilebilir. Zira Türk aydını aydınlanmacı; yani modernisttir, yasa yapıcı aydın da “modern entelektüellerle” benzerlik taşımaktadır.

Sartre ise “sözde entelektüel”-“gerçek entelektüel” ayrımını kullanmaktadır. Sözde entelektüel, entelektüelmiş gibi davranır ve tıpkı onun gibi, egemen sınıfın ideolojisini sorgulamakla işe başlar. Fakat bu düzmece bir sorgulamadır ve öylesine kotarılmıştır ki, kendi kendini tüketir ve böylece, egemen sınıfın ideolojisinin her türden sorgulanmaya karşı direndiğini gösterir; başka bir deyişle, sahte aydın gerçek aydın gibi hayır demez. “Hayır, ama...” ya da “Bilmiyorum, ama gene de...”yi diline dolamıştır (Sartre 2000: 40). Sartre'ın bu tiyolojisinden hareketle Türk aydınının, “Hayır, ama...” ya da “Bilmiyorum,

ama gene de ..." sözlerine çok fazla başvurmasından dolayı sözde aydın kategorisine girdiği söylenebilir.

Edward Shils ise, "yaratıcı (productive)" ve "tekrarlayıcı (reproductive)" olmak üzere iki ayrı entelektüel tipinden bahsetmektedir. Yaratıcı entelektüeller, yüksek kültürün yaratılmasında ve dağıtılmasında iki yönlü bir fonksiyon görüp, yeni ve kıymetli eserler yaratırlar. Tekrarlayıcı entelektüeller ise, yaratıcı entelektüellerin eserlerini kısmen tadil ederek kitlelere yayma fonksiyonunu görürler (1968: 410).

Türk aydınına göre yapılan tipolojiler de değerlendirilmelidir. Belge, Cumhuriyet döneminde ortaya çıkan aydın gruplarını, "bürokratik aydınlar", "bürokrasi dışı aydınlar", "kır kökenli aydınlar" ve "şehirleşme sürecinin ürettiği yeni aydınlar" olmak üzere dörde ayırmaktadır. *Bürokratik aydınlar*, Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra ortaya çıkmışlardır. Bunlar, toplumsal değişimin öncüsü olmuşlardır. 19. yy dünyada pozitivizmin hüküm sürdüğü bir yüzyıl olmuştur ve Osmanlı aydınları da bu süreçten etkilenmiştir. Cumhuriyet döneminde inşa edilen fiili güç olan Cumhuriyet Halk Fırkası da, rejim çok partili yarışmacı bir demokrasiye dayanmadığı için, temsili bir politik parti olmaktan çok, seçkinci karakter taşımaya devam eden aydınların toplumu dönüştürme aracı olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında demokrasiye geçilememesi ve Batılı anlamda güçlü toplumsal sınıfların yokluğu, aydınların ülkenin kaderini tayin etmesinde etkin rol oynamıştır. Bu koşullar altında toplumu dönüştürmenin yöntemi yukarıdan aşağıya ve çok çeşitli dallara ayrılmış karmaşık bir devlet aygıtından ayrı düşünülemeyeceği için, aydınların "bürokratik" karakteri de Osmanlı dönemindekine oranla fazla değişmemiştir. Kısacası Osmanlı'nın tepeden inmece bir şekilde toplumu dönüştürmeye çalışan aydınları, Cumhuriyet döneminde de varlıklarını korumuştur. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın tek parti yönetimi de faaliyetlerini sürdürmelerinde önemli derecede etkili olmuştur. Diğer bir aydın grubu olarak Belge, *Bürokrasi dışı aydınları* göstermektedir. Tek partili rejimin sonlarına doğru, bu rejime muhalif, daha âdemi merkezîyetçi ve özellikle kültürel düzeyde daha geleneksel, ancak örneğin kapitalist ilişkilerin yayılması düzeyinde, daha atılımcı aydınlar çoğalmışlardır. Bu aydınlar, DP'nin kırsal kesimde yaygınlık kazanmasında rol oynayan avukat, doktor, noter gibi serbest meslek sahibi kişilerdir. *Kır kökenli aydınlar*, cumhuriyet döneminde ilkokulların kır düzeyinde yaygınlaşmasıyla, köyler eskisiyle karşılaştırılmayacak derecede okuma yazma bilen bir nüfusun oluşmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu okullarda yetişen çocuklar da ilkokullarda öğretim yapmak üzere başka köy okullarında görevlendirilmişler ve devleti ve yeni cumhuriyeti köylerde temsil etmişlerdir. *Şehirleşme sürecinin yarattığı yeni aydınlar* ise, 1950 sonrasında Demokrat Parti iktidarıyla birlikte özel teşebbüsün gelişmesiyle birlikte oluşmuştur. Çünkü devletçi yapı içinde eğitilmiş insanların büyük bir çoğunluğu ancak devletin çeşitli kademelerinde istihdam edilebilmekteydi. Bu durum onların aydın etkinliklerini bürokratik aygıtların önceliği altında sürdürmelerine neden olmuştur. Oysa özel teşebbüsün artmasıyla ekonomik özerklik kazanan aydınların düşünce kalıplarında da zamanla değişim olmuştur (Belge 1985: 126-127).

Ayrıca "devrimci" ve "muhafazakâr" aydınlar olarak da bir kategorileştirmeye gidilebilir. Mesela iktidarı ve iktidardaki hâkim grupları eleştiren "devrimci aydınlar" olabileceği gibi, mevcut düzenin meşruluğunu savunan, aydın olmak için gerekli olan yeterli tahlil ve tenkid gücüne sahip olsa da yine de iktidarın ideolojisinin savunuculuğunu yapan "muhafazakâr aydınlar" dan söz edilebilir. Devrimci grup da kendi içinde "ilerici" yani Avrupa'da daha çok 19. yy'da ortaya çıkan ve iktisadi faaliyetlerin devlet müdahalesi dışında tutulmasını savunan liberal görüşlü aydınlar ile "radikal" yani sosyalist ya da

anarşist eğilimli aydınlar olarak olmak üzere ikiye ayrılabilir (Dereli 1974: 34-39).

Türköne ise aydınları, “devletli” ve “müstemleke” aydınlar olarak ikiye ayırmaktadır. Mesela Türk aydınları bu iki kategori arasında yani yerellik ve evrensellik arasında sıkışıp kalmıştır. Bunlar yerel ölçüleri tamamen yitiren, evrenselliği ise Batı dışı (modernleşmemiş) bir toplumun üyesi olarak yakalamaya çalışan aydınlardır. Batı’ya karşı çıkarken bile imrenerek bakar ve yaşanmış tarihini Batı’nın “medeniyet seviyesi”ni yakalamada bir engel olarak görürler. Sosyalist ideolojilerin ve laisizmin kabul gördüğü kesimi de bunlar oluşturmaktadır ve Cumhuriyet dönemi aydınları bu kategoride değerlendirilebilir (1994: 153).

Osmanlı klasik sisteminin modernleşmeye başladığı yıllarda “din bürokrasisini” oluşturan geleneksel aydınlardan oluşan “ulema sınıfı” ve modernleşme çabaları sonucunda oluşan “modern bürokrasi”yi oluşturan “bürokratik aydınlar sınıfı” olmak üzere iki farklı aydın tipolojisi oluşmuştur.

Modernleşme serüveni içerisinde Türk aydınını tek bir çizgi içerisinde incelemenin yanlış olduğu ileri sürülebilir. Osmanlı-Türk modernleşme süreci farklı aydın tipolojilerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Osmanlı’nın kuruluşundan itibaren padişahlar tarafından kendilerine gerekli ilgi ve saygı gösterilen Ulema sınıfı³ zamanla Padişah iradesini bile sınırlayacak bir konuma yükselmiş ve yönetim kademesini nitelendirmek için kullanılan Askeri Sınıf, İcrai Askeriler kısmını oluşturan Ulema dışındaki Askeri Sınıf ve Ulema sınıfı olmak üzere ikiye ayrılmıştır (Dursun 1992b: 211-215).⁴ Fakat Osmanlı klasik sisteminin modernleşmeye başladığı yıllarda “din bürokrasisini” oluşturan geleneksel aydınlardan oluşan “ulema sınıfı” ve modernleşme çabaları sonucunda oluşan “modern bürokrasi”yi oluşturan “bürokratik aydınlar sınıfı” olmak üzere iki farklı aydın tipolojisi oluşmuştur.⁵ İlk olarak Tercüme Odası’nda yetişen bu bürokratik aydınlar, daha sonra Batı’ya özellikle Paris ve Londra’ya giderek Batı’nın siyasal, ekonomik ve yönetsel gelişmişlik düzeyinden etkilenmişler ve bunu Osmanlı’ya uygulamaya çalışmışlardır. Daha sonra Genç Osmanlılar olarak nitelendirilen ve Tanzimat aydınlarına karşı sert eleştiriler yönelten yeni bir aydın grubu daha ortaya çıkmıştır. II. Meşrutiyetin hürriyetçi ortamında da bu Genç Osmanlı olarak nitelendirilen aydın grubunun devamı olarak görülen ve Jön Türkler olarak nitelendirilen bir aydın grubu daha oluşmuştur.

Fakat genel olarak bu aydınların devletçi oldukları ve Osmanlı’nın nasıl kurtulacağı konusuna kafa yordukları, kurtuluşun temeline de Batı’yı yerleştirdikleri söylenebilir. Ancak bu durum onların da tam bir homojenlik sergilemediklerini göstermemektedir. Temelde iki ana damardan beslenmişlerdir ve bu durum Cumhuriyet Türkiye’sine de yansımıştır. Bu ana damardan birincisi pozitivist, merkezîyetçi ve Batı’nın tüm kurumları ile yeni bir toplumsal, siyasal ve ekonomik bir yapının oluşturulmasını savunmuş, diğeri ise pozitivist olmakla birlikte, âdem-i merkezîyetçi, gelenekçi ve Batı’nın sadece kurumsal yapısının örnek alınmasını Türk-İslam gelenekleri ile şekillenmiş kültürün korunmasını savunmuştur.

Ünüvar, zaman zaman Osmanlıcılığa, zaman zaman da varolan Müslüman kitleyi bir arada tutmak ve mobilize etmek için halifeliliğin gücünü kullanmaya çalışan bir İslamcılık anlayışına ve daha sonra da Türkçülük politikalarına sarılan Osmanlı aydınlarının, sadece hikmet-i hükümet fikrinin devamlılığı için hareket etmediklerini belirtmektedir. Ona göre, bütün bir tartışma Osmanlı İmparatorluğu'nun bekasına halel getirmeyecek bir yolun bulunması ve devletin ihya edilmesi düşüncesinin bir sonucudur. (2003: 130) Bu durumda Osmanlı döneminde aydınları "ihyacı aydınlar" olarak ifade etmenin mümkün olduğu söylenebilir. Yine Ünüvar, İttihat ve Terakki'nin kadrolarının, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile yine iktidara geldiklerini ve Kemalist düşüncenin temellerini attıklarını ifade etmektedir. Ancak bu iki dönemin düşünce yapısında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Özellikle her iki dönemdeki Türkçülük anlayışı birbirinden ayırmak gerekmektedir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin beka kaygısına çare olarak ortaya çıkan Türkçülük anlayışı ile ulus devletin inşa sürecinde faaliyete geçirilen Türk Milliyetçiliği arasında devamlılıktan fazla farklılıklar söz konusudur. İttihatçıların amacı devleti kurtarmak ve ihya etmek iken, Kemalist yönetim ulus devletin inşasına yönelmiştir (2003: 132, 137). Buradan yola çıkılarak Erken Cumhuriyet dönemi aydınlarını da "inşacı aydınlar" olarak kategorileştirmenin mümkün olduğu söylenebilir.

Entelektüellerin/Aydınların Misyonu ve Rolü

Niteliği değişmekle birlikte kısacası bilgi ve yetenek olarak halktan farklılaşmış sosyal bir kesim olan aydın, eski çağlarda büyücü veya şaman, ortaçağda din adamı, yeniçağlarda medyada gazeteci veya üniversite kürsüsünde akademisyen; genelde mevcut yönetime tavır almış ya da yöneticilerin icraatlarını meşrulaştırmaya çalışmışlardır. 15.yy. sonrasında modern dönemlerde her sosyal olgu yeniden tanımlanıp şekillenirken aydın da yeniden ifade edilmiştir. Geçmiş dönemlerden farklı olarak bu yeni dönemde aydının, bilgisinin ve konumunun gizemliliği ortadan kalkmıştır ve sekülerleşmiştir. Aydın'a göre (2005: 46-47), aslında aydın sahip olduğu bilgi ile yine de din yüklü bir misyon taşımaktaydı. Kendisi bu defa bilim için vardı. Ancak bilim de geri dönüşlü olarak aydının varlık sebebinin oluşturmaktaydı. Kısacası aydın da "epistemik cemaattir" ve bilim aydının ürettiği araçsal bir veri değil, kendini var eden amaçsal bir öge idi.

Batı'da entelektüelin 16. yy'a kadar rahip-bilge kimliği ile değer sağlayıcı işlevini devam ettirdiği görülmektedir. Fransız İhtilali'nden sonra çıkan savaşlarda manastırlara sığınan bu din adamları daha sonra Batı insanı için sığınak olmuştur. Ancak 19.yy'da din adamlarının yerini materyalist felsefenin etkisine giren filozoflar yüklenmişlerdir. Buldukları ortamda artık bir denge unsuru değil, taraftarlar ve iktidar oluşumunun destekçileri olmuşlardır. Aydın bu yeni dönemde geleneksel çizgiden çok farklı modern bir işleve sahiptir. Bilgi sisteminin dönüştürülmesi, siyasal seçkincilik gibi öteden beri var olduğu düşünülen işlevler de bu modern dönemlerde yeniden türetilmiş, farklı bir içerik kazanmıştır. Bunlar, Toplumsal hayatı dönüştürmek (sosyal işlev), Ulus devleti dönüştürücü seçkincilik (siyasal işlev), Sınai kapitalist düzeni dönüştürmek (ekonomik işlev), Bilgi sistemini dönüştürmek (eğitim işlevi) olarak sıralanabilir (Aydın 2005: 56).

Said'e göre, entelektüelin temel misyonu, belli bir ırkın ya da ulusun çektiği acıları daha geniş bir insani bağlama oturtup bu deneyimi başkalarının acılarıyla ilişkilendirmektir. Ayrıca entelektüelin, bir amatör ve aynı zamanda toplumun düşünen ve ilgili bir üyesi olmak için kişinin ülkesine ve iktidarına; ülkesinin kendi yurttaşları ve diğer toplumlarla ilişki kurma tarzına dair en teknik ve profesyonelleşmiş faaliyetlerin

bile özünde yatan ahlaki meseleleri gündeme getirmeye yükümlü olduğunu düşünen biri olması gerektiğini belirtmektedir (2004: 55, 88).

Entelektüelin, egemen otoritenin yaramaz ve uslu durmayan çocuğu olduğu söylenebilir. Ancak entelektüeller bir taraftan, toplumun kendisinden beklediği aykırı ses olmanın yarattığı sorunlar, diğer taraftan ise bu sesi kısmaya çalışan otoritenin baskısı altında kalmıştır. Bu baskıya karşılık, entelektüel toplumun ortak aklını ve vicdanını temsil eden sesi yükseltir.

Said, entelektüelin kamusal rolüne en çok gölge düşüren tavırların, nabza göre şerbet vermek, konuşulması gereken yerde susmak, şovenist kabadayılıklara, tantanalı döneçlik ve günah çıkarma törenlerine rağbet etmek olduğunu belirtmektedir. Ona göre *entelektüelin asli görevi halkı bir kenara itip devlete biat etmek olmamalıdır*. Said, entelektüelin asli görevinin *bu tür baskılar karşısında görece bağımsızlığını korumak* olduğunu belirtmektedir. Entelektüeli bu nedenle *siürgün ve marjinal olarak, amatör olarak, iktidara karşı hakikati söylemeye çalışan bir dilin müellifi* olarak nitelendirmektedir (2004: 12, 15). Bunu yaparken de entelektüel, millî bir dili kullanmak durumundadır. Kendi halkının kolektif acılarını temsil etme, çektiklerine tanıklık etme, hâlâ ayakta olduğunu gösterme, belleğini pekiştirme yolundaki bu olağanüstü önemli göreve bir şey daha eklenmelidir ki bunu gerçekleştirme yükümlülüğü yalnızca entelektüele aittir. Yani entelektüelin görevi krizi evrenselleştirmek, belli bir ırkın ya da ulusun çektiği acıları daha geniş bir insani bağlama oturtup bu deneyimi başkalarının acılarıyla ilişkilendirmektir (Said 2004: 41, 55). Sartre ise *“entelektüelin içinde yaşadığı toplumu anlayabilmesi için tek bir yol vardır: o da toplumu ezilenlerin bakış açısından ele almak”*ır ifadesini kullanmaktadır (2000: 44).

Bu nedenle entelektüelin, egemen otoritenin yaramaz ve uslu durmayan çocuğu olduğu söylenebilir. Ancak entelektüeller bir taraftan, toplumun kendisinden beklediği aykırı ses olmanın yarattığı sorunlar, diğer taraftan ise bu sesi kısmaya çalışan otoritenin baskısı altında kalmıştır. Bu baskıya karşılık, entelektüel toplumun ortak aklını ve vicdanını temsil eden sesi yükseltir (Taşçier 2006: 28).

Shayegan da, kültür aracı olarak bir Batı dili kullanmayan sömürgeleşmemiş ülkelerde çevirinin temel bir rol oynadığını ve bu ülkelerdeki entelektüellerin en önemli rolünün çeviri yapmak

olduğunu belirtmektedir (2007: 135). Osmanlı’da da Cumhuriyet Türkiye’sinde de modernleşme, batılılaşma olarak algılandığından bizde de yabancı dil bilen az çok bir Avrupa ülkesi görmüş aydınlarımız da batılı eserleri Türkçeye çevirerek bu misyonu yerine getirmişlerdir ve getirmektedirler.

Türk aydınının geleneksel rolü ise, din adamlığıdır. Geleneksel toplumlarda aydınların en önemli işlevlerinden biri halkın değerlerini paylaşmak ve aynı zamanda halk ile siyaset arasında ikincil bir yapı görevini yerine getirmektir. Halkın değerlerini, özellikle dinini paylaştığı oranda aydın halkın yanında idi. Bu durumun en güzel

örneğini modern öncesi dönemde İslam toplumlarının aydınının verdiği söylenebilir. Örneğin, Emeviler ve Abbasiler döneminde, o dönemin aydını sayılan ulema, merkezi temsil eden devletin değil, halk katlarının yanında yer almıştır. Bu dönemde ulema mümkün olduğunca devletten uzak durmaya, kendisine verilen resmi görevleri almamaya özen göstermektedir. Yani; politize olmaktan kaçınmaktadır. Selçuklular bir geçiş dönemi olmuştur. Osmanlı'da ise ulema yine dini temsil etmekteydi. Fakat ulema bu kez merkez çevre denklemindeki yerini değiştirmiş ve siyaset ögesiyle birlikte hareket ederek merkeze yerleşmiştir (Aydın 2005: 54- 55). Ancak Osmanlı'nın son döneminde modernleşme politikaları ile birlikte ulema merkezden çevreye yönelmiştir.

Modern çağda ise aydınların rolü, eskiden "avam" ya da "güruh" olarak bilinen halk kitlelerini millet olarak bilinçlendirmek, milletlerini tarif etmek ve siyasi kimliği ön planda tutan yeni bir topluluk oluşturmaktır. Ortaya çıkacak olan milletin de bir yandan tarihî bağlarını ve kültürünü devam ettirecek, içeriği değişik bir varlık olacağı kesindir. Osmanlı'nın son yarım yüzyılında ve Cumhuriyetin ilk dönemlerinde kısacası modernleşme yolunda adımlar atılırken, aydınlara çok büyük bir rol düşmüştür. Bu dönemde kendini Batı karşısında ezik hissetmelerine rağmen kendi kültürel özlerinden ve tarihlerinden uzaklaşmamışlardır (Karpas 2006: 62). Uzaklaşmaya çalışanlar da yine bu dönem aydınları tarafından her fırsatta eleştirilmiştir

Shayegan'ın ifadesiyle entelektüellerin kendi kültürlerinden uzaklaşmaları; "kültürel klastrofobi" de beraberinde getirmektedir. Çünkü bu entelektüeller bir yandan kendilerini halk kitesinin üstünde hisseder, halktaki tarihsel gecikme ve taassuptan yakınırken, sinsice halkın bozulmamışlığını överlerken, diğer yandan kendilerini Batı karşısında aşağı konumda hissederler. Batı'nın ürünlerine hayrandırlar ve kulakları sağır edici patırtılarına rağmen modernliğin römorkunda olduklarını iyi bilirler. Çoğu zaman itiraf edemedikleri gizli hırsları vardır ve sözüm ona uygarlaşmış dünya tarafından tanınmak evrenselliğe ulaşmak, boğucu ve güçsüzleştirici taşralığı aşmak istemektedirler. İki boyutlu klastrofobi yaratan rahatsızlık da buradan doğmaktadır; kendini beğenmiş olduklarında bir tür yaratıcı krizine vardırıan anlaşılmaşlık duygusu da buradan doğmaktadır. "İlerisinde" oldukları bir kültür içine giremedikleri ve sahne ışıkları gözlerini kamaştıran daha geniş bir dünya arasında kıskaca alınan bu entelektüeller iki açıdan da yabancılaşmışlardır." (2007: 144).

Bu nedenle olsa gerek Mehmet Akif tüm tepkileri üstüne çekmek pahasına da olsa aydınlar için, "...okur yazar denilen eski baş belası..." demektedir (1950: 347).⁶ Ülgener ise, aydının çevreye kendini sevimsiz kılmak ve yabancılaştırmak için elinden

Osmanlı'da ise ulema yine dini temsil etmekteydi. Fakat ulema bu kez merkez çevre denklemindeki yerini değiştirmiş ve siyaset ögesiyle birlikte hareket ederek merkeze yerleşmiştir. Ancak Osmanlı'nın son döneminde modernleşme politikaları ile birlikte ulema merkezden çevreye yönelmiştir.

Entelektüel kavramının Batı'nın kendi kültürel dinamiklerinin içinden çıktığını, literatürümüzde kullanılmasının ise çeviriden ya da ideolojik perspektiften kaynaklandığını belirtmek mümkündür. Oysa aydın kavramının kendisi gibi içeriği de bize özgüdür.

geleni yaptığını ve bu halini de bırakmaya niyetinin olmadığını belirtmektedir. Oysa aydınların temel rolleri ve fonksiyonları, kültür değişimine öncülük etmek, değişeni daha popüler ve yaygın hale getirmek, yeni bir zevkin ve üslubun öncülüğünü sürdürmek, halkın politik, sosyal tercihlerini etkilemektir. (2006: 88) Dolayısıyla aydınların hem halk için düşünen ve çalışan bir grup olup hem de halktan bu derece uzak durabilmeleri anlaşılabilir bir durum değildir.

Ancak fikrin aydınlar için çok önemli olduğu, sadece bir araç olmaktan ziyade bir amaç niteliği taşıdığı unutulmamalıdır. Fikre bu derin bağlılığın onların değer sisteminin en önemli unsurunu teşkil etmesi ve fikre diğer insanlardan daha fazla ehemmiyet vermeleri onları toplumun diğer kategorilerinden ayırmaktadır (Dereli 1974: 23). Bu durum da onların diğer kategorilerle arasındaki çizgiyi belirleyen "akıllı"lıktan, "ukala"lığa kadar uzanan bir çizgiyi ifade etmektedir.⁷ Böylelikle hem kendileri toplumdaki uzaklaşmakta hem de toplumu kendilerinden uzaklaştırmaktadırlar.

Sonuç

Genel olarak aydın sınıfının 17. asırda oluştuğu ifade edilmektedir. Bu asırdan önce, fikir sahasında çalışanlar yok muydu? Tahsil görmüş, diploma sahibi,

fikir işçisi sınıfının 17. asırda teşkil edildiği hangi sebeple söylenmektedir? Oysa tarihin her döneminde ve her devresinde misyonu ve rolü farklı olsa da aydınların var olduğu söylenebilir. Bilginin değişmesinin, bilginin taşıyıcısı sınıfın da değişmesini beraberinde getireceği unutulmamalıdır. Batı'da dinin ideolojiye dönüşmesi sürecinde Hristiyanlıkta "ruhban" sınıf yerini entelektüellere, İslam'da ise "âlim" sınıf yerini "aydın"lara bırakmıştır (Gencer 2008: 173).

Bu noktadan hareketle, özellikle Fransız İhtilali'nin entelektüel sınıfın ortaya çıkması ve gelişimi açısından önemli olduğu ve bu sürecin Osmanlı İmparatorluğu'nu da etkilediği söylenebilir. Çünkü 1789 tarihli Fransız İhtilali, aslında 19. yüzyıldaki siyasi, sosyal ve idari bütün alanları kapsayacak surette yenilikleri beraberinde getirmiştir. Bu süreçte oluşan yeni fikirler, sadece Fransa'da değil, kısa sürede Avrupa başta olmak üzere tüm dünyada etkisini göstermiştir. Yeni fikirlerle birlikte, yeni sınıflar, yeni aktörler, yeni değer ve düşünce sistemleri de oluşmaya başlamıştır. Geleneksel sisteme ait kurumlar, yapılar, değerler, düşünceler, aktörler ve süreçler giderek gündemden düşmüş ve yeni bir değerler sistemi, aktörler ve süreçler ortaya çıkmıştır. Bu süreçte Batıda entelektüel sınıf, Osmanlı'da da yeni bir aydın sınıfı oluşmuştur.

Neticede, entelektüel aydın ve münevverlerin tarihsel koşulların oluşturduğu, kurumlararası ilişkiler sistemi ve oryantasyonun ürünü olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle bu kavramlar, içinden çıktıkları toplum dokusu ile örtünmüş durumdadırlar. Ayrıca, entelektüel kavramının Batının kendi kültürel dinamiklerinin içinden çıktığını, literatürümüzde kullanılmasının ise çeviriden ya da ideolojik perspektiften

kaynaklandığını belirtmek mümkündür. Oysa aydın kavramının kendisi gibi içeriği de bize özgüdür.

- ¹ Avrupa'da gerek I. Meşrutiyet için çalışan Namık Kemal ve onun kuşağına, gerekse II. Meşrutiyet için çalışanlara Jön Türkler olarak hitap edildiği halde, Türkiye'de daha çok 1889 sonrasında II. Meşrutiyet için çabalayanlar Jön Türkler olarak nitelendirilmektedir. İlk devrimci kuşak olanlar ise Türkiye'de daha çok Yeni Osmanlılar olarak adlandırılmaktadır. Hatta bu kuşağı Genç Osmanlılar olarak adlandıranlar da bulunmaktadır (Akşin 2006: 32). Örneğin Tarık Zafer Tunaya, Yeni Osmanlılar hareketini, Avrupa'da Jön Türk hareketi denilmesinden hareketle I. Jön Türk hareketi, 1889 yılından sonraki hareketi ise II. Jön Türk hareketi olarak adlandırmaktadır (2004a): 56-66).
- ² Ancak Gramsci burada köylü yığını olarak nitelendirdiği köylü grubunun üretim dünyasında önemli bir görevi olmasına rağmen, kendine özgü organik aydın yetiştiremediğini belirtmektedir. Oysa başka toplumsal katlara bağlı aydınların büyük bölümü, köylü yığını içinden çıktığı gibi, geleneksel aydınların çoğu da yine köyden çıkmaktadır (Gramsci 1983: 16).
- ³ Devletin oluşumu esnasında ulemaya gösterilen ilgi, Anadolu'daki diğer beyliklerde bulunan meşhur bazı âlimlerin de Osmanlı Beyliği'ne katılmalarına ve devletin niteliğini belirlemede önemli bir etken olmuştur (Özkul 2005: 44,45). Osmanlı Devleti'nin oluşması döneminde Osman Bey'in başa geçtiği dönemde Şeyh Edebali, Şeyh Mahmûd, Ahî Şemsü'd-Din, Dursun Fakîh, Kasım Karahisarî, Şeyh Muhlis Karamanî, Aşık Paşa ve Elvan Çelebi gibi her biri tasavvufî din seçkini toplumsal ve siyasal hayatta önemli role sahip olmuşlardır (Dursun 1992a: 139).
- ⁴ Padişah iradesi bu sınıf karşısında adeta sınırlandırılmış, Kul kökenli olmayan ulema mensuplarına siyaseten katl cezasının verilmesine oldukça ender rastlanmıştır. Ayrıca müsadere kurumu da ulema için işlememiştir. Bu durum din bürokratlarının maddi bakımdan da iyi yerlere gelmelerine neden olmuştur (Dursun 1992a: 214-215; Dursun 1992b: 161-168).
- ⁵ Arslan, Dini bürokrasiyi oluşturan Ulema'yı "Klasik (veya İslami) Epistemik Cemaat", modernleşme sürecinde ortaya çıkan yeni tip bürokratik aydını ise "Modern Epistemik Cemaat" olarak nitelendirmektedir (2007: 169).
- ⁶ Akif, aydınlardan okuryazar olarak bahsettiği gibi mütefekkir kavramını da kullanmaktadır. Özellikle Batı'da eğitim görerek memleketine geri dönen ve orada gördüklerini tatbik etmeye çalışan mütefekkilere kızmakta ve halk ile zıt düşüncelere sahip olduklarına değinmektedir. Safahat adlı eserinin 2. kitap kısmında yer alan "Süleymaniye Kürsüsü'nde" bölümünde de bu durumu izah etmeye çalışmaktadır (Ersoy 1950: 155-188).
- ⁷ Ülgener, aydın ve sade vatandaş iki ayrı dünyanın insanı olarak nitelendirmektedir. Bu iki ayrı bakış açısına sahip insan topluluğu arasındaki sürtüşmeler romanlara, hikâyelere, hatta temaşa sanatımızın geleneksel kolu olan hayal oyununa konu olmuştur. Başkahramanların biri sokağın basit ve cahil adamını yakalar yakalamaz bir yığın ağdalı ve perdahlı söz kullanıp karşındakinin ayaküstü hesabını görmeye çalışan Hacivad, diğeri ise Hacivad'ın ağdalı sözleri yüzünden kafası karışan saf ve cahil ama tepesi atınca da karşındakinin ağzının payını vermeyi bilen hazırcevap halk adamı Karağöz. Oyun ise her defasında, halk imajının her şeye rağmen cahil, ama içi dışı bir vatandaş hayal perdesinde de olsa bilgiç ve ukala aydına baskın çıkarmanın ferahlığı ile sona ermektedir (2006: 95).

Kaynakça:

- AKŞİN, Sina (2006), **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Ankara: İmge Kitabevi.
- ALP, Ali Rıza ve Sabahat ALP (1958), **Büyük Osmanlı Lügati**, İstanbul:Türk-Ar Neşriyat Yurdu.
- ARON, Raymond (1979), **Aydınların Afyonu**, çev. İzzet Tanju, İstanbul: Tur Yayınları.
- ARSLAN, Hüsamettin (2007), **Epistemik Cemaat, Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi**, İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- ARUOBA, Oruç (1995), "Türk Aydını ve Felsefenin Gerekliliği", **Türk Aydını ve Kimlik Sorunu**, hzl. Sabahattin Şen, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, s. 215-217.
- AYDIN, Mustafa (2005), "Aydınlar ve Günümüzdeki İşlevleri", **Entelektüel ve İktidar**, Ed. Kenan Çağan, Ankara: Hece Yayınları, s. 45-71.
- AYVERDİ, İlhan (2005a), **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, Cilt 1
- AYVERDİ, İlhan (2005b), **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, Cilt 2
- BAUMAN, Zygmunt (2003), **Yasa Koyucular ile Yorumcular**, çev. Kemal Atakay, İstanbul: Metis Yayınları.
- BELGE, Murat (1985), "Tarihi Gelişme Süreci İçinde Aydınlar", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları: s. 122-129.
- BENDA, Julien (2006), **Aydınların İhaneti**, çev. Cem Soydemir, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- BİRİNCİ, Necati vd. hzl. (2005), **Mükemmel Osmanlı Lügati**, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ÇAĞAN, Kenan (2005), "Entelektüel İmgesi Üzerine", **Entelektüel ve İktidar**, ed. Kenan Çağan, Ankara: Hece Yayınları, s.9-22.
- DAHRENDORF, Ralf (2005), "Entelektüel ve Toplum", **Entelektüel ve İktidar**, Ed. Kenan Çağan, Ankara: Hece Yayınları, s.87-91.
- DEMİRALP, Oğuz (2002), "Entelektüeller ve Aydınlar", **Cogito: Entelektüeller Gerekli mi?**, Sayı 31, 2. Baskı, İstanbul:Yapı Kredi Yayınları, s.121-132.
- DERELİ, Toker (1974), **Aydınlar, Sendika Hareketi ve Endüstriyel İlişkiler Sistemi**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- DURŞUN, Davut (1992a), **Din Bürokrasisi, Yapısı, Konumu ve Gelişimi**, İstanbul: İşaret Yayınları.
- DURŞUN, Davut (1992b), **Yönetim-Din İlişkileri Açısından Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din**, İstanbul: İşaret Yayınları.
- ERKAN, Rüstem ve Faruk BOZGÖZ (2004), "Aydınlar, Toplumsal Sınıflar ve İdeoloji", **Doğu Batı/Dün Bugün Yarın İdeolojiler 2**, Ankara, s.215-227.
- ERSOY, Mehmet Akif (1950), **Safahat**, Haz. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- GENCER, Bedri (2008), **İslam'da Modernleşme 1839-1939**, Ankara: Lotus Yayınevi.
- GRAMSCI, Antonio (1983), **Aydınlar ve Toplum (Denemeler)**, çev. V. Günyol vd., İstanbul: Örnek Yayınları.
- HAYEK, A. Friedrich (2004/2005), "Entelektüeller ve Sosyalizm", çev. H. Emre Bağçe, **Doğu Batı/Dün Bugün Yarın İdeolojiler 3**, Ankara, s.242-259.
- HİLAV, Selahattin (2002), "Entelektüeller ve Eylem", **Cogito: Entelektüeller Gerekli mi?** 2. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Sayı 31, s.103-106.
- KARPAT, Kemal (2006), "Aydınlar ve Kimlik Tarihsel Bir Bakış", **Doğu Batı/Entelektüeller I**, Ankara, s. 61-84.
- MARDİN, Şerif (1984), "Aydınlar ve Ülgener", **Toplum ve Bilim**, Sayı 24.
- MERİÇ, Cemil (1983), "Batı'da ve Bizde Aydının Serüveni", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 1, İstanbul: İletişim Yayınları, s.130-137.
- ÖZKUL, Osman (2005), **Gelenek ve Modernite Arasında Osmanlı Uleması**, İstanbul: Bir Harf Yayınları.

ÖZLEM, Doğan (1995), "Felsefe Geleneği ve Aydınımız", **Türk Aydın ve Kimlik Sorunu**, hzl. Sabahattin Şen, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, s. 205-214.

ÖZLEM, Doğan (2002), "Türkiye'de Pozitivizm ve Siyaset", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık**, Cilt 3, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 452-464.

SAİD, Edward (2004), **Entelektüel (Sürgün, Marjinal, Yabancı)**, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

SAMİ, Şemseddin (2004), **Kamus-ı Türkî**, İstanbul: Kapı Yayınları.

SARTRE, Jean-Paul (2000), **Aydınlar Üzerine**, çev. Aysel Bora, İstanbul: Can Yayınları.

SAYBAŞILI, Kemali (1995), "Münevver, Entelektüel, Aydın", **Türk Aydın ve Kimlik Sorunu**, Haz. Sabahattin Şen, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, s.157-173.

SHILS, Edward (1968), "Intellectuals", **International Encyclopedia of The Social Science**, The Macmillan Company and Free Pres, Vol.7, p. 399-414.

SCHUMPETER, Joseph A.(1966), **Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi**, C.I, İstanbul: Varlık Yayınları.

SHAYEGAN, Daryush (2007), **Yaralı Bilinç**, çev. Haldun Bayrı, İstanbul: Metis Yayınları.

TAŞÇIER, Feysel (2006), "Kendi Çölünde Tanık Olarak Entelektüel", **Felsefelogos**, Yıl: 8, S. 30-31, İstanbul: Bulut Yayınevi, s. 27-37.

TOPARLI, Recep drl. (2005), **Türkçe Sözlük**, 10. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu.

TUNAYA, Tarık Zafer (2004), **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

TÜRKÖNE, Mümtaz'er (1994), **Modernleşme, Laiklik ve Demokrasi**, Ankara: Ark Yayınevi.

ÜLGNER, Sabri F. (2006), **Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler**, İstanbul: Derin Yayınları.

ÜNÜVAR, Kerem (2003), "İttihatçılıktan Kemalizme İhya'dan İnşa'ya", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, C. 1, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 129-142.

VERGİN, Nur (2006), "Entelektüel Olmak ya da Olmamanın Sosyolojik Belirlemeleri Üzerine Bir Deneme", **Doğu Batı/Entelektüeller III**, Ankara, s. 9-35.